

УДК 340.12: 342.726

Наталія Ортинська,

канд. юрид. наук, асистент кафедри
адміністративного та інформаційного права
Інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

ОБОВ'ЯЗКИ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ЯК ВАГОМИЙ ЕЛЕМЕНТ ЙОГО ПРАВОВОГО СТАТУСУ

У статті розглядаються питання правового статусу неповнолітнього. Окрему увагу приділено такому елементу, як обов'язки неповнолітнього. Акцентовано на зв'язку прав та обов'язків неповнолітнього як спільної основи його правового статусу. Виокремлено види обов'язків неповнолітнього.

Ключові слова: неповнолітній, обов'язки, правовий статус, відповідальність.

Вступ. Обов'язки неповнолітнього, напевно, є одним із найважливіших елементів для дослідження в межах правового статусу. Вказане зумовлене тим, що, по-перше, науковий інтерес до обов'язків людини як загальної категорії є мінімізованим. «Обов'язки громадянина, на відміну від його прав, які постійно прямують у бік збільшення, є мінімальними вимогами, які висуваються з боку суспільства (держави, співгромадян тощо) до громадянина» [1, с. 390]. По-друге, нормативно-правові акти міжнародного рівня визначають вузький спектр обов'язків, концентруючись на стандартах прав людини. Лише в ст. 29 Загальної декларації прав людини говориться, що «людина має обов'язки перед суспільством, лише в якому можливий вільний і повний розвиток особистості». По-третє, відсутнє комплексне розуміння прав неповнолітніх як основного елементу правового статусу, не говорячи вже про їхні обов'язки. На думку Й. Віг, «відсутність визначення основних обов'язків людини на тому ж рівні, що і прав людини, призводить до переваги в бік вимог негайного здійснення лише прав» [2, с. 47].

Вказане зумовлює наукову потребу додаткового аналізу зазначеної тематики. Метою цієї статті є аналіз обов'язків неповнолітнього як вагомого елементу його правового статусу.

Стан дослідження. Проблематика, пов'язана зі статусом дитини, досліджувалася фахівцями, серед яких, зокрема, Н. Крестовська, О. Львова, Н. Оніщенко, С. Ничипоренко, О. Скакун та інші. Однак під впливом політичних та глобалізаційних змін необхідно розширити теоретико-правове розуміння цього інституту та предметніше дослідити окремі елементи статусу.

Виклад основних положень. Неповнолітні в сучасному правовому полі розглядаються як суб'єкт охорони і захисту. Наша ключова позиція в тому, що досліджувана вікова група людей повинна виступати суб'єктами права зі спеціальним статусом, де вони володіють не тільки правами, але й обов'язками. На поєднання прав та обов'язків вказував ще Ж. Ж. Руссо: «Так, щоб суспільна угода не стала пустою формальністю, вона мовчазно включає в себе таке зобов'язання, яке одне лише може дати силу іншим зобов'язанням: якщо будь-хто відмовиться покорятися спільній волі, то він буде до цього примушений усім Організмом...» [3, с. 163].

Обов'язки разом із правами є основними, центральними елементами правового статусу. Вони визначаються як взаємодетерміновані, взаємопов'язані явища. Важливо, що права та обов'язки виступають необхідним елементом правового регулювання, встановлюючи справедливу межу свободи особи. Також «обов'язки виступають частиною механізму забезпечення балансу інтересів особи та суспільства. Вони здійснюють безпосередній вплив на характер законних інтересів та спосіб їх реалізації» [4, с. 26].

У правовій державі, на нашу думку, не слід вказувати, що певний суб'єкт, нехай і не наділений повною дієздатністю, має виключно права. Дійсно, неповнолітні мають широкий спектр прав, додаткові пільги та гарантії, особливу систему їх захисту, однак, перебуваючи у суспільстві, права неповнолітнього субординуються з інтересом інших членів соціуму. Тому обов'язки субординовані правами та свободами інших суб'єктів права. Тобто поєднання прав та обов'язків створюють основу правового статусу особи,

таким чином формуючи особистість із належним рівнем свободи та відповідальності, члена громадянського суспільства та громадянина держави з високим рівнем правової культури.

Обов'язок встановлює поведінку, яка є необхідною для існування в соціальному середовищі. Вступаючи в соціальні, в тому числі правові, відносини, неповнолітній стикається з правовими регуляторами, які визначають та закріплюють необхідний варіант соціально корисної поведінки. Якщо поведінка порушує певні правові стандарти суспільства, наслідком є осуд з боку держави та оточуючих, що в праві виокремлюється в державний примус. Сутність юридичного обов'язку найбільш повно розкривається через категорію «правова необхідність». Остання, з одного боку, вказує, що обов'язок існує і розвивається в межах необхідної, встановленої законом і забезпеченої державою поведінки. З іншого боку, вона виражає зміст обов'язку і притаманну йому поведінку. «Необхідність» для розкриття обов'язку відіграє таку роль, яку в понятті прав і свобод особистості виконує «можливість» [5], – зазначає Л. Воеводін.

Більшість сучасних науковців також виводять категорію «обов'язок» через поняття «необхідність»; зокрема, класичним є такого роду дефініція юридичного обов'язку: обумовлена вимогою норми права і забезпечена державним примусом необхідність встановленої поведінки; встановлена законом точна міра суспільно необхідної, найбільш відповідальної і доцільної поведінки, спрямованої на задоволення інтересів суспільства і особи.

На думку В. В. Кравченка, обов'язок характеризується такими рисами:

1) на відміну від суб'єктивного права, юридичний обов'язок – це категорія необхідної поведінки людини, його реалізація не повинна зумовлюватися бажанням людини;

2) обов'язок – це завжди певне обмеження прав людини: а) для поважання прав і репутації інших осіб; б) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення [7].

Неповнолітній може реалізувати обов'язок через правомірну поведінку, що може мати активний характер. До прикладу, держава надає право неповнолітньому на здобуття освіти, таке право співвідноситься з необхідним обов'язком. Так, Умови прийому на навчання до вищих навчальних закладів України в 2016 році вказують, що «на навчання для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста з одночасним здобуттям повної загальної середньої освіти за денною формою навчання приймаються

на перший курс особи з базовою загальною середньою освітою за результатами вступних випробувань» [8]. Активним обов'язком, що співвідноситься з правом на продовження освіти вищого рівня, буде отримання освіти нижчого рівня, в даному прикладі – базової, що передбачає реалізацію у вигляді активної діяльності.

Все ж більшість обов'язків вимагають пасивної дії, тобто сформульованих у формулі «утримуватися від дій». Зазвичай вони відображені в адміністративних та кримінальних нормах, тобто вимогах до неповнолітнього утримуватися від протиправних дій. Наголошено на тому, що законодавство передбачає відповідальність за невиконання обов'язку, але вік притягнення до відповідальності різниться залежно від тяжкості скоєного злочину. Аспекти відповідальності неповнолітнього не входять до предмету розгляду даної наукової статті, проте зараз варто звернути увагу на такий момент: для неповнолітнього не досягнення віку притягнення до відповідальності не вказує на відсутність обов'язку утримуватися від протиправних дій, що визначені в законодавстві. Продемонструємо свою тезу на прикладі. Особи, що вчинили злочини у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності тільки за злочини, які перераховані у п. 2 ст. 22 КК України. До таких злочинів, зокрема, не належить злочинне діяння, передбачене у статті 120, – доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження її людської гідності. Чи це значить, що особи до 16 років не вчиняють таких діянь? Ні, навпаки, саме для юнацького середовища характерні певні прояви цькування, приниження, знущання над своїми однолітками. Вказане діяння є протиправним незалежно від того, який суб'єкт його вчинив. Вік впливає виключно на відповідальність, тому що держава гуманно ставиться до неповнолітніх злочинців та вважає, що через свою незрілість вони не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності повною мірою.

Важливо дослідити причини, які спонукають неповнолітніх до виконання обов'язків. Проведене ними опитування (100 студентів 1 року навчання Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка», які не досягли повноліття) вказує, що за твердженням неповнолітніх вони не порушують встановлені правила через: острах покарання – 54%, тому що їхні моральні засади не дозволяють їм це зробити – 32%, тому що вони поважа-

ють правові приписи, що видані державою, – 5%, всі інші мають інші причини. Також, 87% респондентів вказують, що порушили б норми права, якщо б точно знали, що їм за це нічого не буде, але за умови, що таке діяння не зашкодить іншим та вони зможуть отримати значну особисту вигоду. Аналізуючи отримані результати, ми не можемо стверджувати, що такий низький рівень правосвідомості зумовлений насамперед віковими особливостями, – стан загальної неповаги до права, держави та органів державної влади характерний для українського суспільства на сучасному етапі розвитку державності. Також вважаємо, що неповнолітні, відповідаючи на запитання, просто були більш щирими, ніж дорослі.

З погляду загальнотеоретичної юриспруденції важливо визначити класифікацію видів обов'язків неповнолітніх.

На нашу думку, слід акцентувати увагу на тому, що всі обов'язки, які притаманні неповнолітньому, можна поділити на дві групи: ті, які характерні для людини та громадянина, тобто загальні конституційні обов'язки, та особливі – ті, які притаманні неповнолітньому згідно з його віковими характеристиками та соціальним статусом.

На думку О. Скакун, усі обов'язки людини слід поділити на такі: особисті (громадянські), політичні, економічні, соціальні, культурні, екологічні [9]. Багато з науковців (М. Цвік, П. Рабінович) поділяють обов'язки за такими ж критеріями, як права людини, на фізичні (утримувати та захищати своїх неповнолітніх дітей), особистісні (поважати честь і гідність, погляди і думки інших людей), політичні (вдаватися тільки до мирних засобів політичної боротьби), економічні (відавати частину прибутку на загальносоціальні потреби), гуманітарні (поважати пам'ятки історії і культури) [10]. До загальних обов'язків віднесемо такі: дотримання Конституції України та законів нашої держави; охорона культурної спадщини, не заподіяння шкоди навколишньому середовищу, повага до честі та гідності інших осіб. До цього переліку також слід віднести обов'язок піклуватись про дітей, оскільки він є загальним для всіх батьків незалежно від статусу, соціального походження, віку, освіти тощо. Стаття 4 Сімейного кодексу України вказує, що «сім'ю може створити особа, яка народила дитину, незалежно від віку». Отже, неповнолітня особа може бути записана батьком чи матір'ю дитини, і в неї виникають обов'язки піклуватися про дітей, вони не мають особливого характеру, і неповнолітній не має жодних привілеїв чи обмежень такого обов'язку. Стаття 16 Сімейного кодексу вказує на обов'язок

баби, діда дитини надавати неповнолітнім батькам допомогу у здійсненні батьківських прав та виконанні батьківських обов'язків. Однак цю статтю не слід розуміти як обмеження обов'язку неповнолітніх батьків, неповнолітні мають такі ж права щодо виховання дітей: обов'язок батьків забрати дитину з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я, зареєструвати народження дитини в органі державної реєстрації актів цивільного стану, обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини. Позитивно, що Сімейний кодекс, щоб уникнути суперечок, чітко передбачає, що у ст. 156 неповнолітні батьки мають такі ж права та обов'язки щодо дитини, як і повнолітні батьки, і можуть їх здійснювати самостійно.

До особливих обов'язків неповнолітнього віднесемо ті, які визначені в законодавстві як обов'язкова поведінка, яку визначає держава для належного функціонування політичної та правової системи.

1. Обов'язок вчитися та отримати середню освіту. Оскільки учні відвідують загальноосвітні заклади, кожен учень будь-якого типу освітнього закладу має відповідні права і обов'язки, що закріплено в правилах чи статуті навчального закладу. Тут можуть бути виділені додаткові обов'язки учнів, що покладені на неповнолітніх: систематично і глибоко оволодівати знаннями, практичними навичками, підвищувати свій загальнокультурний рівень; підкорятися вимогам педагогів; піклуватися про молодших; дотримуватися правил гігієни, мати охайний вигляд; носити форму встановленого зразка; шанувати атрибутику школи; брати участь у заходах, що відбуваються в навчальному закладі; підтримувати чистоту в класах, в інших приміщеннях; дбайливо ставитися до майна освітнього закладу; на першу вимогу вчителя пред'явити щоденник; брати посильну участь у різних видах трудової діяльності, що не заборонені чинним законодавством

Більш того, практично всі постанови містять положення, відповідно до яких учням забороняється вчиняти певні дії. Наприклад, учням шкіл, гімназій, ліцеїв і т. д. забороняється без дозволу педагогів або медичної сестри (за згодою батьків) йти зі школи і її території під час уроків, приносити, надсилати або вживати в школі спиртні напої, токсичні, наркотичні речовини та зброю, тютюнові вироби; використовувати будь-які засоби, які можуть призвести до вибухів і загорянь; застосовувати фізичну силу для з'ясування стосунків; вчиняти психічне насильство; займатися вимаганням, а також здійснювати будь-які дії, що тягнуть за собою небезпечні наслідки для оточуючих; лихословити

в навчальних закладах, а також пропускати обов'язкові заняття в навчальному закладі без поважної причини; не дозволяється жувати гумку, користуватися програвачем і мобільним телефоном на уроках (на прикладах правил загальноосвітньої середньої школи № 65, № 77, Статуту Львівської гімназії «Євшан» [11]).

2. Обов'язки пов'язані із взаєминами між дітьми та батьками, в сім'ї та родині. Вони мають не стільки юридичний, скільки морально-етичний характер, оскільки члени сім'ї повинні підтримувати один одного, поважати та виявляти любов. Сімейний кодекс України своєю метою ставить утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї (ст. 1). З погляду юридичних обов'язків, тільки після досягнення підлітком повноліття держава встановлює обов'язок піклуватися про батьків, проявляти про них турботу та надавати їм допомогу, якщо вони самостійно цього не можуть зробити, є непрацездатними чи немічними (ст. 172 Сімейного кодексу).

3. Необхідні дії, що має здійснити неповнолітня особа, які пов'язані з майбутнім проходженням військової служби. Обов'язок захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України – це конституційний обов'язок кожного громадянина, однак законодавчі норми не визначають вік неповнолітнього як призовний для проходження військової служби. Проте держава вимагає здійснення ряду дій процедурного характеру саме з метою упорядкування майбутніх відносин, пов'язаних із військовою службою. До таких обов'язків слід віднести: приписку громадян України до призовних дільниць – 17 років (ст. 14 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [12]); проходження допризовної підготовки учнями закладів повної середньої освіти загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів (ст. 9); відвідування закладів медичного огляду за рішенням комісії, дотримання порядку проходження підготовки до військової служби.

4. Обов'язки неповнолітніх, що є засновниками та членами дитячих та молодіжних організацій. У Законі «Про молодіжні та дитячі громадські організації» [13] відсутня чітка визначеність обов'язків членів організації, проте є посилання на те, що організація в цілому зобов'язана доводити до відома громадськості відомості про свою діяльність у формах, що не суперечать законодавству (ст. 3), не може утворювати та вступати у виборчі блоки (ст. 7), зобов'язана подавати звіти про цільове використання фінансів і матеріальних цінностей органам (ст. 10). Ви-

значати вказані обов'язки за неповнолітніми, як це зроблено в деяких наукових працях (зокрема, С. П. Котелічук визначає їх як у «непрямій формі сформульований обов'язок») ми б все-таки не стали, оскільки вони є обов'язками юридичної особи (у цьому разі громадської організації), а не окремого її члена.

Обов'язки членів чи засновників таких організацій визначаються окремо, зазвичай у статутах організацій. Наприклад, п. 5.6. Статут молодіжної громадської організації «Всі рівні» (м. Хмельницький) визначає такі: дотримуватися положень Статуту Організації; брати участь у роботі Організації; виконувати рішення керівних органів Організації та взяті на себе зобов'язання; дбати про зміцнення авторитету Організації, дотримуватись норм моралі та ділової конструктивної критики; своєчасно сплачувати членські внески [14]. Статут Харківської обласної молодіжної організації «Аніме клуб "Ранкове Небо"» додатково визначає ще й обов'язок поважати інших членів Організації, а також допомагати їм у виконанні завдань; не чинити дій, які завдають шкоди Організації [15]; організація «Батьківщина молода» до обов'язків відносить таке: сприяти залученню в ряди Організації нових членів, відповідно до законодавства України бути активним учасником виборчих кампаній; повідомляти місцевий осередок організації, в якому він стоїть на обліку, про зміну місця постійного проживання [16].

Висновок

Деякі із сучасних науковців вважають за необхідне здійснити комплексне закріплення специфічних обов'язків дитини [17]. Вважаємо таку пропозицію дискусійною, оскільки обов'язки неповнолітнього тісно пов'язані з його соціальним статусом (нааявність дітей, перебування у шлюбі, членство в молодіжних та дитячих громадських організаціях), конкретним віком, статтю особи та правовими відносинами, в яких він перебуває (працює, навчається). На нашу думку, виокремлювати окремо обов'язки дитини чи певної категорії дітей спричинить зайве дублювання та обтяження системи законодавства.

Список використаних джерел:

1. Сирота Д. І. Обов'язки громадян як один з центральних елементів їх правового статусу / Д. І. Сирота // Форум права. – 2009. – № 2. – С. 389–393.
2. Виг Й. Соотношение прав и обязанностей человека и проблемы преступности / Й. Виг // Государство и право. – 1983. – № 7. – С. 44–49.
3. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре, или Принципы политического права. Трактаты. /

Ж.-Ж. Руссо. – М.: Издательство «Наука», 1969. – 348 с.

4. Білоскурська О. В. Взаємозв'язок конституційних обов'язків людини і громадянина з окремими категоріями конституційного права / О. В. Білоскурська // Правова держава. – 2015. – № 20. – С. 22–28.

5. Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России. Учебное пособие. / Л. Д. Воеводин. – М.: Издательство МГУ, Издательская группа ИНФРА • М–НОРМА, 1997. – 304 с.

6. Білоскурська О. Щодо поняття конституційних обов'язків / О. Білоскурська // Право України. – 2004. – № 10. – С. 85–88.

7. Кравченко В. В. Конституційне право України : навчальний посібник / В. В. Кравченко. – К. : Атіка, 2004. – 512 с.

8. Умови прийому на навчання до вищих навчальних закладів України в 2016 році : затв. Наказом Міністерства освіти і науки України

15.10.2015 № 1085 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/9990/

9. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник [Електронний ресурс] / О. Ф. Скакун; пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с. – Режим доступу : http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/books/_book-34.htm

10. Загальна теорія держави і права : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів освіти / М. В. Цвік [та ін.]; ред. М. В. Цвік [та ін.]; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Право, 2002. – 432 с.

11. Веб-сайти навчальних закладів [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://65school.at.ua/index/pravula/0-59>; http://school77.blogspot.com/p/blog-page_06.html; <http://yevshan.com.ua/normativni-dokumenty/>

12. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 385.

13. Про молодіжні та дитячі громадські організації: Закон України від 01.12.1998 № 281-XIV [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/281-14>

14. Статут молодіжної громадської організації «Всі рівні» (м. Хмельницький) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://prev.novadoba.org.ua/citizen/content.php?dep=4&id=111>

15. Статут Харківської обласної молодіжної громадської організації «Аніме клуб «Ранкове Небо» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://anime.kharkov.ua/statut/>

16. Статут Всеукраїнської молодіжної громадської організації «Батьківщина молода» [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://batkivschina.com/statut_moloda.html

17. Музикант К. А. Специфікація обов'язків неповнолітніх осіб як елемент спеціального адміністративного-правового статусу даної категорії населення / К. А. Музикант // Європейські перспективи. – 2014. – № 9. – С. 58–63.

В статтє рассматриваются вопросы правового статуса несовершеннолетнего. Особое внимание уделено такому элементу, как обязанности несовершеннолетнего. Акцентировано внимание на связи прав и обязанностей несовершеннолетнего как общей основы его правового статуса. Выделены виды обязанностей несовершеннолетнего.

Ключевые слова: несовершеннолетний, обязанности, правовой статус, ответственность.

The article deals with the legal status of a minor. Special attention is paid to this element as a minor duties. The attention to communication rights and obligations of a minor as the common basis of its legal status. Thesis there is determined types of minor duties.

Key words: juvenile, responsibilities, legal status, responsibility.